

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Дипломна робота
(магістра)**

**з теми: «ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВОГО КОМПОНЕНТУ
ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАЦІЯМИ»**

Виконала: студентка 2 курсу
Ps1-M18 групи
спеціальності 053 Психологія
(денна форма навчання)
Мельник Оксана Борисівна

Керівник:
Гончарук Наталія Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВОЛЬОВОГО КОМПОНЕНТУ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАЦІЯМИ	6
1.1 Основні теоретичні підходи до вивчення вольової сфери особистості	6
1.2 Структурно-змістовий аналіз вольової регуляції як важливого чинника подолання девіантної поведінки	13
1.3 Психологічні особливості вольової сфери у дітей підліткового віку	19
1.4 Проблема девіантної поведінки у підлітковому віці	25
Розділ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛЬОВОГО КОМПОНЕНТУ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	36
2.1 Програма емпіричного дослідження вольової поведінки	36
2.2 Результати експериментального дослідження вольових якостей у дітей підліткового віку зі схильністю до девіантної поведінки і типовим особистісним розвитком	40
Розділ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВОГО КОМПОНЕНТУ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАЦІЯМИ	51
3.1 Шляхи психологічної корекції вольової сфери у підлітків зі схильністю до девіантної поведінки.....	51
3.2 Розвиток вольової сфери у дітей підліткового віку з девіаціями	54
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Психологічний аналіз проблеми вольового компоненту поведінки пов'язаний із вмінням регулювати свої дії у різних ситуаціях. Забезпечення особистісної активності, мобілізація зусиль, подолання труднощів, перемога над лінощами, стримування небажаної імпульсивності вимагає високого рівня вольової поведінки. Втім, у підлітковий період, який є сензитивним для оволодіння цієї функції, закладаються основи вольової регуляції як умови для успішної самоорганізації. Тому важливо сформувати у підлітка правильне розуміння необхідності навичок вольової регуляції для практичного життя.

Питання аналізу вольової поведінки, на сьогодні, висвітлено не повною мірою. Водночас у психологічній літературі представлено дослідження, які описують окремі психологічні аспекти проблеми вольової поведінки. А саме, управління власною поведінкою аналізують А.Анцупов, Л.Герасіна, І.Дубровіна, М.Іванчук, К.Макгонігал, К.Мальцева, Н.Осіпова, М.Панов, Н.Прокіна, Л.Сапожнікова, О.Скрипченко, А.Шипілов; психологічні проблеми, пов'язані з імпульсивністю та низьким самоконтролем вивчають О.Венгер, М.Беляєв, О.Крушельницька, Т.Левицька, К.Менщикова, О.Перькова, М. Раттер, С.Травіна, К.Хорні, Н.Циганкова. Особливості роботи з дітьми, у котрих виявлено порушення вольового компоненту поведінки, висвітлені у наукових дослідженнях О.Захарова, Ю.Клейберга, О.Лютової, Г.Моніної, О.Сидоренко, Ю.Шевченко.

Попри описані наукові розвідки, у літературі недостатньо досліджується питання щодо вивчення вольового компоненту поведінки у дітей підліткового віку. Тому, незважаючи на представлені наукові праці, пов'язані з висвітленням окремих аспектів проблеми вольової регуляції, питання дослідження механізмів та психологічних умов формування вольового компоненту поведінки залишається відкритим. Це зумовило визначення теми дипломної роботи: «Формування вольового компоненту поведінки у підлітків з девіаціями».

Об'єкт дослідження — механізми та особливості формування вольового

компоненту поведінки у дітей підліткового віку.

Предметом дослідження є психологічні умови та методи формування вольового компоненту поведінки у дітей підліткового віку з девіаціями.

Мета роботи полягає у з'ясуванні психологічних умов формування вольового компоненту поведінки та підготовці корекційно-розвивальної програми для дітей підліткового віку з девіаціями.

Реалізація поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Аналіз основних теоретичних підходів до вивчення вольової сфери особистості.
2. Підготовка програми експериментального дослідження вольового компоненту поведінки у підлітків з девіантною поведінкою.
3. Проведення емпіричного дослідження вольової регуляції у дітей підліткового віку.
4. З'ясування психологічних умов корекційно-розвивальної роботи з подолання девіантної поведінки засобами підвищення вольової саморегуляції.
5. Розвиток вольової сфери у підлітків з девіаціями.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали: системний підхід до дослідження психіки дітей (І. Бурлачук, Л.Виготський, Г.Костюк, С.Максименко, А.Орлов); вчення про вікові особливості психічного розвитку підлітків (Р. Байярд, О.Ларіна, Т.Катарьян, Л.Долинська, Г.Костюк, І.Кон, М.Савчин); динамічний підхід до розуміння психіки та її функціонально-вольових проявів (Е.Сондерс, Т.Титаренко, А.Фрейд, З.Фрейд, К.Юнг); вчення про самоконтроль як здатність керувати своїми емоціями. (І.Андреєва, А.Бандура, Д.Гоулман, В.Зарицька, Дж.Мейер, Дж.Роттер, І.Переверзева).

Тема дипломного дослідження обумовлює застосування таких **загальнонаукових методів**: узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду з проблеми вольової регуляції поведінки; теоретичний та порівняльний аналіз наукових підходів до проблеми; систематизація та узагальнення емпіричних

даних. У роботі використано такі **емпіричні методи дослідження**: бесіда, включене спостереження, лабораторний експеримент з використанням стандартизованих самозвітів у якості експериментальних методик.

Експериментальна база. Дослідження виконано на базі Кам'янець-Подільського навчально-виховного комплексу №16 у складі загальноосвітньої школи I-III ступенів та колегіуму. В експерименті взяло участь 89 учнів підліткового віку, які навчались у 5-8 класах.

Наукова новизна й теоретичне значення наукового дослідження:

- уточнено механізми вольового компоненту поведінки школярів підліткового віку; визначено психологічні умови корекції імпульсивності в умовах загальноосвітнього шкільного закладу;

- збагачено зміст таких категорій: «самоконтроль вольової поведінки», «вольова регуляція», які формуються під час корекційної роботи з підлітками;

- уточнено різновиди імпульсивної поведінки школярів підліткового віку, що призводять до девіацій, з'ясовано можливості корекційної роботи засобами активного соціально-психологічного навчання;

- набуло подальшого розвитку дослідження взаємозв'язку вольової поведінки та інших суміжних синдромів порушень психічного розвитку: імпульсивності та девіацій.

Практичне значення: матеріали дослідження мають практичну спрямованість і можуть використовуватися психологами з метою формування вольового контролю та корекції імпульсивної поведінки у дітей підліткового віку з девіаціями. Експериментальні матеріали можна застосовувати під час проведення практичних занять зі студентами психологічних спеціальностей. Представлений науково-дослідний матеріал зорієнтований на допомогу психологам-практикам, оскільки дає можливість поглибити розуміння механізмів вольової поведінки і розкриває можливості її корекції.

Структура та обсяг дипломної роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей формування вольового компоненту поведінки у підлітків з девіаціями дає змогу зробити низку узагальнень. Результати теоретичного аналізу дають підстави для наступних висновків:

Аналіз найбільш важливих наукових теорій та концепцій показав, що в дослідженні вольової поведінки увиразнено три етапи: перший етап характеризується становленням філософських поглядів на проблему вольової поведінки, виокремленням поняття волі та вольового компоненту поведінки, формуванням категоріального апарату; другий етап полягає у зародженні волонтаризму – теорії, згідно з якою воля є першоосновою психічного життя, та виокремлення найбільш важливих наукових підходів до проблеми вольової поведінки: мотиваційного, регулятивного, свободи вибору; третій етап розкриває сучасні підходи, основою яких є експериментальне дослідження волі та вольової поведінки.

На основі цих підходів виокремлено найбільш типові визначення вольової поведінки: а) як свідоме регулювання власної активності, що забезпечується здатністю долати перешкоди (Л. Виготський, Є. Ільїн, Р. Павелків, J. Zhu); б) як механізм, який відповідає за технічне забезпечення інформації і поведінки (Дж. Аткинсон, Дж. Куль); в) як цілеспрямоване особистісне рішення (К. Дхарані, С. Рубінштейн); г) як мотивована і довільна характеристика особистості (А. Монроз). Основоположними ознаками вольової поведінки виділено: а) усталена звичка планувати свої дії; б) наявність вольових зусиль; в) зосередженість на завданні; г) концентрація зусиль на подолання перешкод та управління власною поведінкою.

Дослідження вольового компоненту поведінки найбільш важливим є у підлітковому віці, який є сенситивним для формування вольових якостей. Їх несформованість виступає одним із чинників формування девіантної поведінки. Дослідниками виокремлено п'ять типів девіацій у підлітків: 1) делінквентний, який характеризується нахилом до протиправних дій; 2) адиктивний, для якого

властива схильність до патологічних потягів; 3-4) патохарактерологічний і психопатологічний, які проявляються в особливостях хворобливого протистояння; 5) гіперздібності – основою є використання свої здібностей і талантів для вчинення вчинків, що суперечать моральним нормам. Серед усіх факторів ризику девіантної поведінки (біологічних; соціально-економічних, соціально-педагогічних, соціально-культурних) виокремлено психологічний, основою якого є порушення вольових якостей: організованості; наполегливості; сили волі; самовладання; витримки; дисциплінованості; обов'язковості; зосередження на досягненні поставлених цілей.

Експериментальне дослідження вольових якостей у дітей підліткового віку зі схильністю до девіантної поведінки дає підстави для таких висновків:

Вивчення рівня імпульсивності уможливило зробити висновок, що більшості підлітків (56,1%) притаманний її середній рівень, що вказує на прагнення контролювати свою поведінку. В учнів зі схильністю до девіацій показники імпульсивності вищі: серед них більше тих, хто має високі (32,0%) і середні (55,6%) рівні імпульсивності. Це вказує на те, що в третини учнів (32,0%) показники є критичними, а більша частина (32,0% і 55,6%) потребує корекційної роботи, що має за мету подолання імпульсивної поведінки.

З'ясування особливостей вольової регуляції у підлітків засвідчило, що серед тих, хто не має порушень у поведінці, вищою є тенденція до самостійного управління своєю поведінкою: вони активні, емоційно зрілі, відповідальні та проявляють прагнення до самоконтролю. Натомість, в учнів з девіантною поведінкою спостерігаються рівні нижчі за середні: низькі показники загальної саморегуляції у 71,4% осіб, наполегливості – у 73,9%, самоконтролю – у 69,6%. Це свідчить про підвищену лабільність, що може призвести до негативних наслідків у поведінці.

Експериментальне дослідження локусу контролю як генералізованої змінної показало, що в учнів з девіаціями переважають екстернальні альтернативи (73,9%). Це вказує на те, що вони займають пасивну поведінкову стратегію і надають перевагу обґрунтовувати свої вчинки впливом обставин.

Емпіричний аналіз організованості як вольової якості засвідчило, що для обох категорій підлітків не характерні її високі рівні. Це вказує на те, що підлітки потребують розвитку дисциплінованості у діяльності та навичок впорядкування свого власного часу. Відмінностями є те, у підлітків зі схильністю до девіацій спостерігаються низькі рівні організованості (78%), а в дітей з типовим особистісним розвитком більш характерна тенденція до середніх рівнів. Тобто, чим вища схильність до девіантної поведінки, тим нижчий рівень вольової саморегуляції.

Описані дослідження вказують на необхідність системних заходів, спрямованих на формування вольової поведінки. У межах цих заходів визначено такі напрями корекційно-розвивальної роботи: розвиток вміння планувати, формування загальної саморегуляції, підвищення інтернального локусу контролю, виховання наполегливості, формування навичок впорядкованості та організованості у діяльності, підвищення досвіду самоконтролю, корекція імпульсивності.

Послідовність цієї роботи вимагає першочергової уваги щодо розвитку інтелектуальної (планування, пошук ефективних способів реалізації завдання, визначення пріоритетних напрямів роботи) та мотиваційної (виділення ближніх і дальніх цілей, позитивне самопрограмування) складових регуляції вольової поведінки. Наступним етапом є розвиток організованості та наполегливості, які викликають найбільші труднощі у підлітків. Особливої уваги потребує корекція імпульсивної поведінки у підлітків з девіаціями: опанування ритмів життя, вироблення звички до дисципліни та самоконтролю. Ця робота є найбільш складною в силу порушень емоційної складової (нейротизм, агресивність, нестриманість), втім результат сприятиме поступовому подоланню вольової нестійкості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзина Ю.В. Диагностика и коррекция эмоциональноволевой сферы детей из неблагополучных семей : дисс. ... канд. психол. наук. Москва : 2002. 232 с.
2. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. Київ : Основи, 2003. 796 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 282 с.
4. Асмолов А. Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа. Москва : Смысл, 2001. 416 с.
5. Бадмаева Д.Г. Саморегуляция активности личности в стрессовых ситуациях: На примере экзаменационного стресса: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.01 / Дарима Гындынжаповна Бадмаева. Красноярск, 2004. 157 с.
6. Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие. Психологический журнал. 1997. Т. 18. № 5. С. 7–9.
7. Бенилова С.Ю., Давидович Л. Г. Коррекция эмоционально поведенческих расстройств у детей с нарушениями развития. Воспитание и обучение детей с нарушениями в развитии. 2007. №1. С. 68–72.
8. Битюцкая Е.В. Когнитивное оценивание и стратегии совладания в трудных жизненных ситуациях: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.01 Москва : 2007. 209 с.
9. Богоявленская Д.Б. «Субъект деятельности» в проблематике творчества. Вопросы психологии. 1999. № 2. С.35–41.
10. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / под ред. Д. И. Фельдштейн. Москва : Московский психологосоциального инт; Воронеж : МОДЭК, 2001. 352 с.
11. Бубенко В.Ю., Козлов. В.В. Саморегуляция: виды и содержание В.Ю. Бубенко, URL : <http://drupal.psychosfera.ru/?q=node/607>.

12. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика : учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 352 с.
13. Быков А.В. Генезис волевой регуляции : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 : Москва, 2003. 452 с.
14. Варій М.Й. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 967 с.
15. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Москва : МГУ. 1984. 200 с.
16. Волкова О.В. Уровень развития воли подростка как условие, определяющее степень выраженности выученной беспомощности взрослого. *Сибирский психологический журнал*. 2017. №6. С. 66–81.
17. Воронова Е.В. Комплексные условия преемственности и коррекции отклоняющегося поведения подростков : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Рязань, 2004.
18. Выготский Л.С. Психология. Москва : Апрель-Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2000. 1007 с.
19. Гончарук Н.М. Психологічні прийоми розвитку волі. Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип.11. С. 136–152.
20. Гиппенрейтер Ю.Б. О природе человеческой воли. *Психологический журнал*. 2005. Т. 26. № 3. С.15–27.
21. Горбатенко В. Ніцше Фрідріх Вільгельм. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С.502
22. Гупаловська В. Динаміка самореалізації особистості. Вісник Львівського університету. Філософські науки. 2003. Вип. 5. С. 515–522.
23. Девиантное поведение. Справочник 24. URL : https://spravochnick.ru/sociologiya/deviantnoe_povedenie/

24. Денисенко В. Спиноза Барух (Бенедикт). Політична енциклопедія. / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 684.
25. Дикая Л.Г. Психология саморегуляции функционального состояния субъекта в экстремальных условиях деятельности : дис. ... доктора психол. наук: 19.00.03. Москва, 2002. 342 с.
26. Дробинская А.С. Гиперактивный ребенок. Как ему помочь? Воспитание и обучение детей с нарушениями в развитии. 2004. №2. С. 67–73.
27. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 368 с.
28. Дьяченко М.И., Пономаренко В.А. О подходах к изучению эмоциональной устойчивости. Вопросы психологии. 1990. № 1. С. 106–113.
29. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности. СанктПетербург, 2003. С.413–417.
30. Зейгарник Б.В. Патопсихология : учеб. пособие Москва : АCADEMIA, 2002. 207 с.
31. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. Москва : МГУ, 1991. 142 с.
32. Ільїна Ю., Ленчовська А. Психологічні особливості дітей підліткового віку Київ : Просвіта, 2002. 34 с.
33. Иванников В.А. Воля. Национальный психологический журнал. 2010. №1(3). С.97–102.
34. Ильин Е.П. Психология воли. СанктПетербург : Питер, 2000. 280 с.
35. Кант І. Критика чистого розуму : пер. з нім. Ю. Федорченка. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
36. Капрара Д., Сервон Д. Мотивация и саморегуляция. Психология личности. Санкт-Петербург : Питер, 2003.

37. Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини. Соціально-правові студії. 2018. Вип. 1. С. 58–65
38. Кон И. С. Психология старшеклассника. Москва : Просвещение, 1980. 192 с.
39. Конопкин О.А. Осознанная саморегуляция как критерий субъектности. Вопросы психологии. 2008. № 3. С. 22–34.
40. Кошман Н.В. Формирование социальнопсихологических механизмов регуляции поведения в подростковом возрасте. дис. ... канд. пед. наук. Новосибирск, 2002. 160 с.
41. Лебединская К.С., Райская М.М., Грибанова Г.В. Подростки с нарушениями в аффективной сфере. Москва : 1988. 316 с.
42. Леонтьев Д. Феномен ответственности: между недержанием и гиперконтролем. Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии. Т. 2. Бирштонас; Вильнюс : ВЕАЭТ, 2005. С. 7–22.
43. Литовченко Н.Ф., Здоровець Т.Г. Психокорекція депресії у підлітковому віці. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 4. С.40–50.
44. Личностные и когнитивные аспекты саморегуляции деятельности человека / В.И. Моросанова, И.В. Плахотникова, Е.А. Аронова и др. ; под ред. В.И.Моросановой. Москва : Психологический инт РАО, 2006. 320 с.
45. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии : учеб. пособие. Москва : Академия, 2003. 384 с.
46. Лютова Е.К., Моница Г.Б. Шпаргалка для родителей: Психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми. Москва : 2000. 191 с.
47. Майсак Н.В. Личностные особенности младшего подростка с девиантным поведением : дисс. ... канд. психол. наук. Москва, 2001. 213 с.
48. Максименко С. Д. Проектування механізмів функціонування і розвитку особистості. Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. КПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України /

- відп. ред. : С. Д. Максименко. Вип. 4. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. С.3–10.
49. Манапова Е.И. Саморегуляция поведения, ее развитие и формирование у социальнодезадаптированных подростков: дисс. ... канд. психол. наук. Омск, 2001. 195 с.
50. Мацко Л.А., Прищак М.Д., Первушина Т.В. Основи психології та педагогіки : лабораторний практикум. Вінниця : ВНТУ, 2011. 139 с.
51. Монроз А. Особенности волевой регуляции в разных видах жизнедеятельности личности : автореф. дисс. ... канд. психол. наук ; спец. : 19.00.01 – общая психология. Москва, 2016. 35 с.
52. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. Москва : 1998. 456 с.
53. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко та ін., Либідь, 2003. 536 с.
54. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : підручник : у 2кн., кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування Київ : Либідь, 2004. 576 с.
55. Павелків Р.В. Загальна психологія : підручник. Київ : Кондор, 2009. 576 с.
56. Петровський А.В. Личность. Деяльность. Коллектив. Москва : Политиздат, 1982. 255 с.
57. Паршутин И.А. Динамика личностных позиций подростков в сфере аддиктивного поведения (на материале тренингов формирования жизненных навыков : автореф. дисс. ... канд. психол. наук. Москва, 2003.
58. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Москва : Международная педагогическая академия, 1994. 608 с.
59. Пономаренко Л.П. Особливості когнітивної сфери осіб, схильних до невротичних розладів (на прикладі молодших підлітків) : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. КНУ ім.Т.Г.Шевченка. Київ, 1997. 19 с.

60. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособие. / ред.-сост. Райгородский Д. Я. Самара : БАХРАХ-М, 2001. 672 с.
61. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СанктПетербург : ПИТЕР, 2000. 345 с.
62. Романов А.А. Становление экспериментальной педагогики в Германии (к 150-летию со дня рождения В. А. Лая и Э. Меймана). Историко-педагогический журнал. 2012. №4. С. 122–138.
63. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 589.
64. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
65. Селиванов В.И. Избранные психологические произведения: воля, ее развитие и воспитание. Рязань: Издво Рязан. гос. пед. инта, 1992. 574 с.
66. Славина Н.С., Мельник Л.П. Психологічне дослідження підлітків з девіантною поведінкою. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 35. С. 58–61.
67. Усенко П.Г. Сеченов (Сеченов) Іван Михайлович. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 547.
68. Філософія Артура Шопенгауера та сучасність : кол. моногр. / за ред. Анатолія Карася. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 164 с.
69. Шогенов М.З. Семейное неблагополучие как фактор девиантного поведения : автореф. дисс. ... канд. психол. наук. Ульяновск, 2003.
70. Шульга Т.И., Спаниард Х., Слот В. Технологии оказания помощи подросткам с девиантным поведением. Москва-Амстердам, 2004. 258 с.
71. Brain development during childhood and adolescence: a longitudinal MRI study / Giedd J.N, Blumenthal J, Jeffries N.O. & ohter. *Nature Neuroscience*. 1999. N 2 (10). URL : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10491603>

72. Dharani K. Mind and Consciousness. The Biology of Thought, 2015. URL : <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/volition>
73. Durant A. Noises offscreen: Could a crisis of confidence studies. 2006. Screen 32 (4). P.407–428., p. 422.
74. Zhu J. Understanding volition. *Philosophical Psychology*. Vol. 15, 2002. Issue 1. P. 247–273.
75. Kuhl J., Atkinson J. W. Motivation, thought, and action. New York; London : Praeger, 1986. 382 p.
76. Pankiewicz P., Majkiewicz M., Burkiewicz A. Outline of will concept and current position in psychological conceptions. *Annales universitatis mariae curie-skłodowska. Lublin Polonia*. Vol.LX, Suppl. XVI, Sectio D. 2005. 384 s.
77. Siła woli jest nieograniczona jeśli... Inteligentne życie. *Psychologia na co dzień* URL : <https://deon.pl/inteligentne-zycie/psychologia-na-co-dzien/sila-woli-jest-nieograniczona-jesli,86844>